

san mennek Nyugatra. Az ő magyarságtudatuk megtartása lesz a legkomolyabb kihívás az eljövendő években. Náluk fontos prioritás az az egzisztencia megteremtése, az „anyagi tollasodás”, ugyanakkor az öntudatuk nem annyira megalapozott, mint az aktív szétszórtságiaké. Őket bevonni a diaszpórai magyar közösségi életbe nem könnyű feladat, de érdemes az erőfeszítés, mert nagy a tét.

Összegzésül: a dinamikus amerikai életforma nagy asszimilációs veszélyeket tartalmaz fiataljaink számára. Amint szétszóródnak az egész kontinensen, feloldódnak az új határok lehetőségeiben. A gettó mentalitással ellentétben egy aktív szétszórtsági életmódra kell felkészülnünk, melyet egy erős magyar közösségtudat kell, hogy irányítson. Ebben nagy segítséget nyújthatnak a szétszórtsági magyarságot támogató anyaország-politikák, kiváltképp a nemrég elindított Körösi Csoma Sándor Program.¹¹ A KCSP ösztöndíjasoknak főleg a szétszórtságiakat és a kiszivárgókat kell támogassák és erősítsék. Ők egy olyan aktív kisebbséget alkotnak, amely életben tarthatja a magyarságtudatot a diaszpórában.

³ A Körösi Csoma Sándor Programot (továbbiakban KCSP) a Magyar Diaszpóra Tanács 2011-ben tartott első ülésén fogadta el, a szétszórtsághoz élő külföldi magyarok identitásának, nyelvi és kulturális ismereteinek ápolása, valamint Magyarországgal való kapcsolatainak erősítése érdekében. Ebből a célból az első évben ötven, majd az azt követő években száz KCSP ösztöndíjast küldtek ki a világ különböző pontjaira, hogy fél évig segítsék a helyi magyar diaszpóra szervezetek közösségépítő munkáját. Lásd erről bővebben a Nemzeti Regiszter hivatalos honlapján: www.nemzetiregiszter.hu.

KISEBBSÉGI IRODALOM

Proposzt Eszter

A magyarországi német irodalom kutatásának módszertani tapasztalatairól – gondolatok a kisebbségi irodalmak kutatómódszertanáról

A német nyelvű kisebbségi irodalmak kutatásának módszertani megújulását régóta sürgetik a témával foglalkozó szakemberek, nyitást szorgalmazva a közösségi jelentés- és értelemképzés vizsgálatának irányába.

A téma elismert kutatója, Zoran Konstantinović *Forschungsschwerpunkt: Deutsche Literatur in Südosteuropa: Zusammenfassung und Ausblick [Dél-Kelet-Európa német irodalma a kutatás középpontjában: összefoglalás és kitekintés]* című,¹ 1994-ben, a *Methodologische und literaturhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas [Metodológiai és irodalomtörténeti tanulmányok Kelet-Közép- és Dél-Kelet-Európa német irodalmáról]* tanulmánykötetben² megjelent áttekintő munkájában a más tudományágakkal való együttműködés szükségességét hangsúlyozza. Elsősorban a szociológia és a kultúranthropológia eredményeinek,

⁴ Konstantinović, Zoran: *Forschungsschwerpunkt: Deutsche Literatur in Südosteuropa: Zusammenfassung und Ausblick*. In: Schwob, Anton (ed.): *Methodologische und literaturhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*. Südostdeutsches Kulturwerk: München, 1994. 9–23.

⁵ Schwob, Anton (ed.): *Methodologische und literaturhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*. Südostdeutsches Kulturwerk: München, 1994. A kötet egy 1991-es innsbrucki szimpózium előadásait gyűjti egybe.

módszereinek tanulmányozást, mert, mint írja, a kultúranropológia, többek között, kulturális elemek funkciói változásának, asszimilációjának és transzformációjának leírásához is mintát ad.³

Stefan Sienerth, akinek *Literaturverständnis und Methode in der Erforschung der deutschen Literatur in Südosteuropa* [Irodalomértelmezés és módszer Dél-Kelet-Európa német irodalmában] című tanulmánya ugyanebben a kötetben jelent meg,⁴ a műimmanens perspektíva, ahogy ő fogalmaz, tágulásától reméli a módszertani megújulást,⁵ s a művek keletkezési és befogadási összefüggésekben való vizsgálatát ajánlja⁶.

³ Konstantinović, miután megállapítja, hogy az irodalomtudomány újabb módszerei új szempontokat kínálnak a dél-kelet-európai német irodalom leírásához, így például a Jauß által kidolgozott recepcióesztétika, s benne az ún. elváráshorizont vizsgálata, valamint a mentalitáskutatás és a rendszerelmélet is, a következőket írja: „Um nun solche Erwartungshorizonte, Mentalitäten und zonalssystembedingte Eigenschaften näher zu erforschen, wird es sicherlich notwendig sein, sich ein entsprechendes begriffliches und methodologisches Instrumentarium zurechtzulegen. Außerdem wird sich für die Untersuchung all der damit verbundenen Vorgänge auch die Zusammenarbeit mehrerer Disziplinen als notwendig erweisen. Vor allem wird dies die Soziologie sein, aber sicherlich ist auch von der Kulturanthropologie manches zu lernen, da sie schon an einfacheren Modellen verschiedene Phänomene wie Eliminierung, Degeneration, Funktionswandel von Kulturelementen, Assimilation und Transformation neuer Elemente, Ablösung alter und Herausbildung neuer Verhaltensmuster sowie Siebungsprozesse unterschiedlichster Art untersucht hat.” Konstantinović, 1994. Forschungsschwerpunkt: Deutsche Literatur in Südosteuropa, i.m. 18.

⁴ Sienerth, Stefan: *Literaturverständnis und Methode in der Erforschung der deutschen Literatur in Südosteuropa*. In: Schwob, Anton (ed.): *Methodologische und literaturhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*. Südostdeutsches Kulturwerk: München, 1994. 25–37.

⁵ S várja a kisebbségi irodalmak iránti tudományos érdeklődés növekedését is, hisz, mint írja, a fenomenológiai iskola és a műimmanens megközelítés számára nem volt érdekes „egy olyan irodalom, melynek erősségei nem az igényes művészeti megvalósítás területén keresendők”. „Solange man im Banne der phänomenologischen Schule und der werkimmanenten Betrachtungsweise vorwiegend auf Untersuchungen aus war, die die Ästhetik eines Sprachkunstwerks betrafen, solange bestand in der deutschen Literaturwissenschaft kein besonderes Interesse, die Aufmerksamkeit einer Literatur zuzuwenden, deren Stärken nicht im Bereich der anspruchsvolleren künstlerischen Realisation zu suchen sind.” Sienerth, 1994. *Literaturverständnis und Methode in der Erforschung der deutschen Literatur in Südosteuropa*, i.m. 30–31.

⁶ „Diese Öffnung der Literaturwissenschaft müßten sich die Erforscher der deutschen Literatur aus Südosteuropa zunutze machen, mehr noch als es bisher schon getan worden ist. Vorrangig sollte sie dabei nicht so sehr das ‚Werk an sich‘ interessieren, auch nicht unbe-

A német nyelvű kisebbségi irodalmak egy másik avatott ismerője, Alexander Ritter, azonban még majd' egy évtizeddel később is meglehetősen szkeptikusan ír a kutatási gyakorlatról: „A szerzők, éppúgy, mint az újságírói és a tudományos kritika, egy olyan irodalmi folyamatban működnek közre, mely az irodalmi élet minden résztvevőjének dilemmát okoz, mert relativizálja az irodalom művészetként való felfogását, megértését, s ezzel a világ irodalmi-művészi megragadása hitelességének, érvényességének kérdését is felveti. Ez a dilemma egy, a kisebbségi irodalmak természetéből fakadó krízis tünete: a kisebbségi irodalmak produkcióesztétikájának a regionálison túlmutató művészetdiskurzus nyújt orientációt, míg recepcióesztétikájának a kisebbség pragmatikus igényei (olvasói érdeklődés, identitásörzés), ezenkívül feszültséget okoz az anyanyelv (örökségvédelem, a hazához való kötődés) és a másnyelvű világtapasztalat (kétnyelvűség, idegen nyelv) közti szemantikai eltérés is. Az alacsony példányszám, a főként a kisebbségre korlátozó érdeklődés, a szűk irodalmi piac, fordítások híján a terjeszkedés lehetősége nélkül (regionális irodalom), valamint az átlagosnál alacsonyabb intellektusú olvasóközönség tartják fenn azt a magába zárt irodalmi körforgást, melyet ideologizálhat egy konzervatív nemzet- és hazafogalom, vagy veszélyeztethet belpolitikai manipuláció, főként a befogadó állam részéről. Közrehat ebben a belterjes irodalomkritika is, melynek képviselői, a vezető értelmiségi réteg szűkösége okán, szerzők, kritikusok, tanárok és irodalomtudósok is egy személyben, és foglalkozásuk tekintetében ettől az irodalomtól függenek. Gyakori következmény, hogy az értékelési szempontokat túlnyomórészt az identitás megőrzésnek igénye adja (kisebbség, haza, örökség) vagy irodalompolitikai normák (állami irodalompolitika), s ezért a kritika aránytalanul nagyra értékeli szerzőket, irodalmat, részben, mondhatni, hamisítva, és hogy a kritika többnyire problematikus, konzervatív vagy hagyományokhoz ragaszkodó művészetfelfogásra hajlik, s így félreviszi a közösségi ízlésformálást.”⁷

dingt Stoff-, Ideen-, Motiv- und Stilgeschichten, wobei freilich auch diese nicht gänzlich zu ignorieren sind, sondern das Werk in seinen produktions- und rezeptionsbedingten Zusammenhängen.” Sienerth, 1994. *Literaturverständnis und Methode in der Erforschung der deutschen Literatur in Südosteuropa*, i.m. 31.

⁷ Ritter több helyütt kifejti nézeteit. *Deutsche Minderheitenliteraturen* [Német kisebbségi irodalmak] című kötete (Ritter, Alexander: *Deutsche Minderheitenliteraturen*.

Ritter szkepticizmusa nem alaptalan, ám okfejtése talán mégsem elég alapos. Megítélésem szerint a kisebbségi írók és műveik felértékelése nemcsak nagyvonalú gesztusként vagy szakmai, anyagi érdekeket palástolni akaró ítéletként értelmezhető a kritikusok, kutatók részéről, lehet az oka elméleti-(kutatás)módszertani felkészületlenség, barátságosabban fogalmazva restség is. A kisebbségi irodalom könnyű kutatási terepnek tűnhet a felületes szemlélő számára, s mint a gyakorlat mutatja, sokszor valóban annak tűnik, ám a kisebbségi irodalom tartalmi és formai struktúráit gyakran csak a mélyebbre nem hatoló tekintet mutatja könnyen átláthatónak.

A következőkben, csatlakozva a fent vázolt, a kisebbségi irodalmak kutatásának megújulását szükségesnek tartó véleményekhez, abban a

Südosdeutsches Kulturwerk: München, 2001.) az 1970-es évektől kezdődően nyújt gazdag válogatást írásából. A (saját fordításomban) közölt idézet forrása: a kisebbségi irodalom (*Minderheitenliteratur*) szócikk In: Schnell, Ralf (ed.): *Metzler-Lexikon Kultur der Gegenwart: Themen und Theorien, Formen und Institutionen seit 1945*. Metzler: Stuttgart – Weimar, 2000. 339–340. „Autoren und journalistische wie wissenschaftliche Kritik befördern eine Literaturentwicklung, die sowohl in produktions- wie rezeptions-geschichtlicher Hinsicht alle am Literaturleben Beteiligten in einem Dilemma des relativierten Verständnisses von Literatur als Kunst und damit der Authentizitäts-Problematik literarisch-künstlerischer Erfassung der Welt belässt. Dieses Dilemma ist Symptom der immanenten Krise von M.en, die sich im Wesentlichen durch die produktionsästhetische Orientierung am überregionalen Kunstdiskurs und der rezeptionsästhetischen am pragmatischen Bedarf der Minderheit (Leserinteresse, Identitätserhalt) sowie durch die semantische Differenz von Muttersprache (Erbesicherung, Heimatbindung) und Welterfahrung in anderer Sprache (Bilingualismus, Fremdsprache) ergibt. Niedrige Auflagen, eine vorrangig minderheiteninterne Zirkulation, ein enger Literaturmarkt ohne wirksame Expansion durch Übersetzungen (Regionalliteratur) sowie die unterdurchschnittlich intellektualisierte Leserschaft unterstützen die Hermetik eines Literaturbetriebs, welcher potentiell der Ideologisierung durch ein konservatives National- und Heimatverständnis sowie der innenpolitischen Manipulation v. a. durch den Heimatstaat ausgesetzt ist. Dazu trägt die minderheiteninterne Literaturkritik bei, deren Vertreter aufgrund der schmalen intellektuellen Führungsschicht Autor, Kritiker, Lehrer und Literaturwissenschaftler in Personalunion sind und beruflich vom minderheiteninternen Literaturbetrieb abhängen. Eine häufige Konsequenz ist, dass deren Wertmaßstäbe sich vorrangig am Anspruch von Identitätserhalt (Minderheit, Heimat, Erbe) oder an literaturpolitischen Vorgaben (staatliche Literaturpolitik) orientieren und dadurch zu einer unangemessenen, teilweise verfälschenden Hochwertung von Autor/Literatur kommen, zu einem problematischen, meist konservativen oder traditionsverhafteten Kunstverständnis neigen und die öffentliche Geschmacksbildung fehlsteuern.” Schnell, 2000. Metzler-Lexikon Kultur der Gegenwart, i.m. 340.

meggyőződésben, hogy a kisebbségi irodalmak épp bonyolultan összetett szociológiai beágyazottságuk révén követelnek több szempontú, differenciált metodológiájú megközelítést, egy olyan komplex megközelítési módot szeretnék javasolni ezen irodalmak kutatásához, mely lehetőséget ad rendszerszerű, reflektált, és ezáltal ellenőrizhető vizsgálatukra, betekintést nyújt keletkezési törvényszerűségeikbe és működési struktúráikba, valamint ezek ideológiai meghatározottságába, az „irodalmi minőséget” pedig az irodalom társadalmi funkciójára vonatkozólag határozza meg. Elméleti-módszertani javaslatom több mint 15 év kutatói (és oktatói) tapasztalatra épít a magyarországi német irodalom témakörében.⁸

⁸ Jelen összefüggésben talán nem érdektelen Alexander Ritter meglátásait idézni a kortárs magyarországi német irodalom és annak közvetítése kapcsán. Ritter két tanulmányt vizsgál (Metzler, Oskar: *Thesen zur ungarndeutschen Literatur*. In: Ugyanő (ed.): *Gespräche mit ungarndeutschen Schriftstellern*. Tankönyvkiadó: Budapest, 1985. 246–267. és Szende Béla: *Status und Perspektive. Neue Ansätze in der ungarndeutschen Literatur*. In: Ritter, Alexander (ed.): *Kolloquium zur literarischen Kultur der -deutschsprachigen Bevölkerungsgruppen im Ausland*. Institut für Regionale Forschung und Information: Flensburg, 1984. 147–164.), és azt állapítja meg, hogy a módszertanában nem reflektált kritika, bár segítő szándékkal, de „naiv és szűk látókörű” irodalomértelmezést alakít ki és tart fenn. Szerinte az alacsony követelmények torzítják a szerző, a kritikus és az olvasó irodalomfelfogását is, akadályozzák magasabb mércével is mérhető irodalmi művek létrejöttét. A következőkben pedig, írja Ritter, a magyarországi német irodalom elszigetelődése, provincializálódása.

„Man kann [...] zu den folgenden Schlussfolgerungen kommen:

- Der ungarndeutschen Literaturkritik mangelt es in methodischer sachlicher Hinsicht insofern vermutlich an nicht (sic!) zureichend reflektiertem Literaturverständnis, weil die sicherlich besondere Situation einer oder auch dieser Literatur in mehrheitlich anders angelegtem Sprachraum nach Definition und Entwicklung einseitig und damit unzulänglich beschrieben wird.

- Eine selbstverständlich angenommene Mentorschaf durch die Literaturwissenschaftler als Literaturkritiker läuft ersichtlich Gefahr, sich mehr in gut gemeinten poetologischen Rezepturen zu verirren, Literatur nicht vom Kunstbegriff her, sondern von ihrer sozialgeschichtlichen Funktion her zu bestimmen. Diese Position ist Ausdruck des Zwiespalts, als intellektueller Angehöriger einer Minderheit mit den zur Verfügung stehenden Mitteln von Sprache und Literatur innerhalb der intellektuellen Begrenzungen des Literaten- und Leserpotentials helfen zu wollen, hoffentlich wohl wissend um die Diskrepanz von literarisch-künstlerisch gültigen Maßgaben und der erreichbar begrenzten Qualität zu fördern der Leistung.

A módszer alapját az „irodalomelemzés mint interdiskurzuselemzés” elmélete képezi, melyben Jürgen Link a szemiotikai diskurzuselemzés kutatási szempontjait kapcsolja össze az irodalomszociológia kutatási szempontjaival, az irodalmat diskurzusként és társadalmi gyakorlatként határozva meg. Link a társadalmi gyakorlat és a nyelvi jelek „kettős kombinatorikáját” tételezi:⁹ a diskurzusok társadalmilag meghatározott és egyben társadalmilag meghatározó praxisok, meghatározza őket a szituatív, ill. az intézményi és a szociális kontextus, ugyanakkor maguk is formálónak hatnak vissza az őket formáló erőkre. A sajátos funkció, melyet az irodalom a diskurzusok között betölt, e felfogás szerint arra vezethető vissza, hogy az irodalom, noha alapvetően ugyanazt a nyelvi-szemiotikai elemkészletet használja, mint más diskurzusok, mint nyelvi-szemiotikai struktúra határozottan elkülönül más társadalmi praktikáktól. Az irodalmi diskurzus ugyanis kioldja a hétköznapi vagy akár a speciális diskurzusokban fellelhető jeleket eredeti szövegösszefüggésükből, s úgy szervezi őket struktúrává, hogy a kapcsolatok, melyekbe helyezi, ill. egymással hozza őket, saját, irodalmi koherenciát kölcsönöznek nekik.¹⁰ Jürgen Link az irodalom diskurzusok között betöltött szerepét interdis-

- *Gefördert wird so ein naives, begrenztes Literaturverständnis. In einer solchermaßen eingerichteten literarischen Reservatsituation führt notwendigerweise regionaler Lesererfolg eines Buches – gearbeitet nach oben skizzierten Ausrichtungen, von der Kritik mit entsprechend gebremstem und modifiziertem Qualitätsmaßstab gemessen – zur Verbiegung von literarischem Verständnis bei Autor, Kritiker und Publikum, zu nicht mehr bewussten relativierten Bewertungen, die dann kaum noch literarische Leistung von Rang zulassen, weil Ansporn und adäquates Kunstverständnis fehlen. Was nicht beabsichtigt ist, tritt dadurch ein: eine literarische Isolierung, Provinzialisierung, wenn es nicht gelingt, im Denken, Werten und Schreiben den Anschluss an die jeweilige nationale, internationale, besonders auch die deutsche Literatur- und Sprachentwicklung im weitesten Sinne zu erlangen.*” Ritter, Alexander: Literarische Grenzüberschreitungen und philologische Grenzziehungen. In: Ugyanő (ed.): *Deutsche Minderheitenliteraturen*. Südostdeutsches Kulturwerk: München, 2001. 70–88. Itt: 75–76.

⁹ Vö. Link, Jürgen: *Elementare Literatur und generative Diskursanalyse*. Fink: München, 1983.

¹⁰ Vö. Link, Jürgen: *Literaturanalyse als Interdiskursanalyse: Am Beispiel des Ursprungs literarischer Symbolik in der Kollektivsymbolik*. In: Fohrmann, Jürgen – Müller, Harro (eds.): *Diskursthorien und Literaturwissenschaft*. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 1988. 284–307.; Link, Jürgen – Link-Heer, Ursula: *Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse*. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 1990. 77. 88–99.; Link, Jürgen – Parr,

kurzusként írja le, szerinte az irodalom azok közé az (inter)diskurzusok közé tartozik, melyek a társadalmi munkamegosztás által létrejövő speciális diskurzusokban szétszórtan képződő tudást re-integrálják, és így a speciális diskurzusokon kívül is hozzáférhetővé teszik. Az intézményesített irodalom a hétköznapi és gyakorlati (inter)diskurzusokban megalkotott „elementáris-irodalmi” „imaginatív” elemeket (képi analógiákat, metaforákat, szimbólumokat) dolgozza fel, ezáltal úgynevezett diskurzív pozíciókat foglal el, vagyis társadalmi perspektívákat és értékrendszereket artikulál – főként „kollektív-szimbólumok” feldolgozása által, melyeket az adott kultúra különböző diskurzív összefüggésekben használ, és így nem ritkán különböző értékekkel ruház fel, melyek tehát egy adott társadalmi csoport tapasztalatait szemléletesen és közérthetően fogalmazzák meg, ill. szemléletesen és közérthetően ütköztetik más csoportok tapasztalataival –, és kapcsolatba lép más, társadalmilag meghatározó diskurzív pozíciókkal. Megerősítheti ezeket, de viszonyulhat hozzájuk kritikusan és ambivalensen is, elidegenítheti őket, megpróbálhatja magát kivonni hatásuk alól, de mintegy utópisztikusan túl is léphet a társadalmilag-kulturálisan adott diskurzív és interdiskurzív kereteken. Azáltal ugyanis, hogy az irodalom mint nyelvi-szemiotikai struktúra határozottan elkülönül más társadalmi praktikáktól, és önmagában is értelmezhető, befogadásakor időlegesen és viszonylagosan képes a valós társadalmi gyakorlat „felfüggesztésére”. Ez azt jelenti, hogy tapasztalatokat nemcsak reprodukálni képes, de modellként konstruálni és „utópiaként” megalkotni is. Az irodalmi interdiskurzivitás hatékonyságát Link összefoglalóan „megélhető applikációs minták” létrehozásában határozza meg, melyek azáltal, hogy tudást integrálnak, és azt szubjektíven teszik hozzáférhetővé, strukturálják a befogadó valóságérzeletét és a valósághoz való aktív viszonyulását.

A kisebbségi irodalmak társadalmi funkciójának komplexebb vizsgálatához ezek az elméleti és módszertani alapok további (Link koncepciójával gondolatilag érintkező) koncepciók által is bővíthetők. A kisebbségi irodalom mint társadalmi produktum keletkezési törvény-

Rolf: *Semiotik und Interdiskursanalyse*. In: Bogdal, Klaus-Michael (ed.): *Neue Literaturtheorien: Eine Einführung*. Westdeutscher Verlag: Opladen, 1997. 108–133.

szerűségeinek vizsgálatába érdemes bevonni a német „kritikai diskurzuselemzés” szempontjait és módszereit,¹¹ melyeket az a nem irodalmi (hanem politikai, zszurnalisztikai stb.) diskurzusok elemzésére fejlesztett ki, hiszen a linki koncepció értelmében az irodalom szövegeinek létrejöttét diskurzusokat integráló folyamatként vizsgáljuk, s ehhez rekonstruálnunk kell azokat az interdiskurzusokat is, melyek az irodalmi interdiskurzus számára vonatkozásul szolgálnak. A „kritikai diskurzuselemzés” módszerei következképp hozzájárulnak ahhoz, hogy a maga összetettségében tárjuk fel az irodalom szociológiai és ideológiai meghatározottságát.

A kifejtett elméleti-módszertani alapokon feltehető a következő kérdések: Hogyan, milyen sémák mentén rendezi, integrálja, ill. modelálja a kisebbségi irodalom a kisebbség történelmi és hétköznapi tapasztalatait? A szociológiai és ideológiai kontextusnak mely elemei mutatathatók ki ezekben a sémákban, modellekben; mennyire erősen uralják ideológiai elemek a sémákat, modelleket?

Ahhoz, hogy a modellek, minták „megélhetőségére” is rákérdezzünk, érdemes filozófiai, pszichológiai koncepciókkal is bővíteni az elméleti-módszertani bázist. Tapasztalataim szerint különösen eredményes a narratív identitás elméletének és a narratív pszichológia téziseinek alkalmazása a vizsgálatokban, hiszen az irodalmi (inter)diskurzuselemzés hathatósága és jelentősége még jobban láthatóvá válik, ha az identitás azon elméleteire vetítjük, melyek identitásokat diskurzív konstrukciókként tételeznek¹², vagy egy jelentésalkotó folyamat (az időben alakuló, változó) eredményeként írják le az identitást, amelyben az egyén az adott társadalom, ill. kultúra kategoriális viszonyainak bázisán a kategoriák szelektív internalizációjával teremt meg lehetséges azonosulásának kereteit.¹³ Ez a háttér az irodalmat a szocializáció egyik intéz-

¹¹ Vö. Jäger, Siegfried: *Kritische Diskursanalyse: Eine Einführung*. DISS: Duisburg, 1993.

¹² Vö. Wodak, Ruth – Cillia, Rudolf de – Reisigl, Martin – Liebhart, Karin – Hofstätter, Klaus – Kargl, Maria: *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 1998.

¹³ Vö. Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth: Budapest, 1982.; Erikson, Erik H.: *Kindheit und Gesellschaft*. Klett: Stuttgart, 1968.; Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Wis-*

ményének mutatja, vagy fogalmazhatunk úgy, hogy az identitás (egyik) forrásának, hiszen ezen elméletek szerint az identitás különböző – a többi között az irodalom által rendelkezésre bocsátott – identitáskategóriák és koherens, integrált identitásmodellek¹⁴ pszichikus leképződése.¹⁵

Így pontosabban megfogalmazhatóak az „applikációs minták” megélhetőségére vonatkozó kérdések, nevezetesen: Nyit-e a kisebbségi irodalom olvasói számára tapasztalati, ill. (próba)cselekvési tereket? Ad-e lehetőséget olvasóinak az önreflexióra (feszegeti-e azok világészlelésének hétköznapi és ideológiai korlátait)? Összefoglalóan: Segíti-e a kisebbségi irodalom olvasóinak identitásképzését, s lehetővé teszi-e, hogy differenciáltan tájékozódjanak történelmi és szociális környezetükben?

Érvelésem e pontján már látható, hogy az általam javasolt megközelítési mód a problémafelvetésben idézett kollégák által szorgalmazott közösségi jelentés- és értelemképzés vizsgálatára sokrétűen és árnyaltan használható, s alkalmazásakor nem merül fel nehézségként, amit Alexander Ritter idézett sorai dilemmaként írnak le. A produkció és a recepció e módszerrel ugyanis összefüggéseikben tanulmányozhatók, ugyanazoknak a diskurzív rendszereknek a részeként (az alkotási folyamat szociológiai-szemantikai meghatározottságának feltárása együtt jár a befogadás ideológiai-szociológiai meghatározottságának feltárásával), és „a világ irodalmi-művészi megragadásának hitelessége, érvényessége” jól körülírt fogalmak mentén vizsgálható. Alkalmos továbbá a megközelítési mód az esztétikai szempont érvényesítésére is: az esztétikai struktúrák elemzésének részévé teszi az ideológiai keretfeltételek vizsgálatát is, melyek az esztétikai struktúrákat meghatározzák (s gyakorta korlátozzák). A problémafelvetésben idézett fenntartások kapcsán fontos megjegyezni azt is, hogy a bemutatott módszer erős önreflexiót

senssoziologie. S. Fischer: Frankfurt am Main, 1969.; Bruner, Jerome: *Sinn, Kultur und Ich-Identität: Zur Kulturpsychologie des Sinns*. Carl-Auer-Systeme: Heidelberg, 1997.

¹⁴ Az integráció az irodalmi identitás-modellek esetében elsősorban narratív szervezetséget jelent.

¹⁵ Vö. Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris: Budapest, 2001.

is követel a kutatótól (többek közt értékelési szempontjait illetően), s így nemigen enged teret „felülértékelésnek”, „hamisító ízlésformálásnak”.¹⁶

Az elméleti fejtegetések után, az adott keretek követelte rövidséggel indokolt beszámolnom munkám menetéről és a módszer alkalmazásának eredményeiről a kortárs magyarországi német irodalom vizsgálatában.¹⁷ Előre kell bocsátanom, hogy vizsgáldásaimban a kortárs magyarországi német irodalom diskurzusát nem a nyelv alapján definiálok, hanem a magyarországi német etnikai és/vagy nemzeti identitás direkt, azaz szemantikailag explicit konstruálása alapján. Ez azt jelenti, hogy a kortárs magyarországi német irodalmi diskurzushoz sorolok egy szöveget, ha abban a „magyarországi német” tematikai jegy meghatározó szerephez jut a konfiguráció vagy a konfliktusstruktúra kialakításában. Meghatározásomból következik, hogy magyar nyelvű szövegeket is bevonok a vizsgálatokba, német nyelvű szövegeket viszont, melyek

¹⁶ A figyelmes olvasó számára mostanra nyilvánvalóvá vált, hogy javaslatom nem a viszonylag gyorsan változó elméleti áramlatokhoz, trendekhez kíván kapcsolódni, sokkal inkább koherens, de jól bővíthető (más kutatási területekhez sok szálon kapcsolódó, ill. kapcsolható) metodológiai alapok szisztematikus kidolgozásában érdekel. Azt gondolom, a linki alapokat jól hasznosíthatná a Peter V. Zima és Johann Strutz által szorgalmazott „dialogikus” és regionális komparatistika (Strutz, Johann – Zima, Peter V. (eds.): *Komparatistik als Dialog: Literatur und interkulturelle Beziehungen in der Alpen-Adria-Region und in der Schweiz*. Peter Lang: Frankfurt am Main, 1991.; Zima, Peter V.: *Komparatistik: Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*. Francke: Tübingen, 1992.). A kisebbségi irodalmakat feltárni próbáló elméletek kapcsán érdemes talán a késői 1970-es és korai 1980-as évek nagy (nyugati) sikerét, a Deleuze-Guattari-féle kisebbségi-irodalom-tézist is megemlíteni (Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *Kafka: a kisebbségi irodalomért*. Qadmon K.: Budapest, 2009.), és azt is megjegyezni, hogy a linki apparátus szélesebb körben alkalmazható kisebbségi irodalmak leírására, mint ez a tézis, hisz alkalmazható olyan esetekben is, mikor a kisebbségi irodalomban nemigen lelhető fel az a szubverzív erő, melyet Deleuze és Guattari Kafka írásainak tulajdonítanak. (Egyebekben Link Kafka-elemzése (Link, 1983. *Elementare Literatur und generative Diskursanalyse*, i.m.) egyfajta válaszként is olvasható Deleuze és Guattari szemiotikai fenntartásaira.)

¹⁷ Vizsgálataimról részletesen beszámolnak a következő könyvek: Propsz, Eszter: *Zur interdiskursiven Konstruktion ungarndeutscher Identität in der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur*. Königshausen & Neumann: Würzburg, 2007. és Propsz Eszter: *A kortárs magyarországi német irodalomról*. Kijarat: Budapest, 2012.

nem a magyarországi német identitás etnikai vagy nemzeti tartalmainak mintájául szolgálnak, kizárok a vizsgálatokból.

A kortárs magyarországi német irodalom modelljeit, „applikációs mintáit” vizsgálva először elvégeztem a leírt módon szelektált szövegek irodalomszociológiai elemzését: vizsgáltam a szövegek azon szerkezeti összetevőit, melyek funkcionálisan a diskurzív gyakorlat (a közösségi jelentés- és értelemképzés) megszilárdítását vagy konzerválását, vagy megújítását, átalakítását, vagy megkérdőjelezését célozzák, s elemeztem azt az irodalmi „feldolgozási folyamatot”, mely ezeknek az elemeknek önálló irodalmi koherenciát kölcsönöz, s ezáltal megkíséreltem a szövegek identitásmintaként való applikálhatóságának kritikáját is. Aztán, a szövegelemzésekből kirajzolódó szemantikai-szemiotikai mintázatok alapján meghatároztam a kortárs magyarországi német irodalom domináns diskurzív pozícióit, vagyis azokat a diskurzív feladatokat (társadalmi funkciókat), amelynek elvégzésére, betöltésére az adott pozíciók kialakultak.

Vizsgálataim azt mutatják, hogy a német nyelvű szövegek viszonylag koherens vonulatokba rendeződnek a kortárs magyarországi német irodalmi diskurzuson belül (ugyanazokat az „imaginatív elemeket”, kollektív-szimbólumokat hasonló módon dolgozzák fel, bizonyos diskurzív pozíciókat hosszú időn keresztül betöltenek), míg a magyar nyelvű művek meglehetősen önálló fragmentumait képezik a kortárs magyarországi német irodalmi diskurzusnak.

Kutatási eredményeim pedig abban foglalhatók össze röviden, hogy azok az applikációs (identifikációs) minták, melyeket a kortárs magyarországi német irodalom magyar nyelvű szövegei hoznak létre, sokkal differenciáltabb identitásköltést tesznek lehetővé, ill. komplexitásuk révén sokkal megbízhatóbb tájékozódást tesznek lehetővé szociális és történelmi kontextusukban, mint a kortárs magyarországi német irodalom német nyelvű szövegeiben megalkotott minták. A különbség nem a nyelvre vezethető vissza, hanem egyrészt a német nyelvű diskurzív vonulat hosszú ideig tartó politikai meghatározottságára, másrészt a magyar nyelven író szerzők differenciáltabb irodalmi szocializációjára.

Állításaim egyrészt az út kollektív szimbólumának példájával szeretném szemléltetni, ill. bizonyítani, a diskurzív viszonyok azon hálói-

nak felvázolásával, melyekbe az út-szimbólumot feldolgozó szövegek beleszövődnek. Az út szimbóluma azért is kaphat illusztratív szerepet vizsgálataim eredményeinek bemutatásában, mert az „út”-hoz hagyományosan kapcsolódó jelentéselemek, úgymint „fejlődés”, „művelődés”, „nevelődés” (Bildung), alapot teremtenek az élettapasztalatok összegzésére, reflektálására, vagyis a szimbólum jól mutatja a társadalmi és történelmi összefüggésekben való tájékozódás éppen aktuális lehetőségeit, irányait.

Az út-szimbólum a kezdetekben, az 1970-es években és az 1980-as évek elején,¹⁸ mikor az írás legitimációját a szocialista társadalmi berendezkedés igénylese, megerősítése adja,¹⁹ nagyban meghatározza a kortárs magyarországi német irodalom tartalmi és esztétikai struktúráit. Abból, hogy a szimbólumot különböző, egymással konfliktust mutató diskurzív pozíciók dolgozzák fel, s abból, hogy ugyanaz a szerző a szimbólum feldolgozásával különböző, akár egymással szembenálló diskurzív pozíciókat is betölt, kiolvasható a diskurzív feladatok ellentmondásossága. A társadalmi funkció egyfelől a magyarországi németek fájdalmas veszteségeinek (a 2. világháború utáni diszkrimináció, vagyoneklobzás, kitelepítés stb.) feldolgozása volna, másfelől viszont annak tanúsítása, hogy a szocialista társadalomba való beilleszkedés probléma-, azaz fájdalommentesen zajlik.

Ludwig Fischer például *Auf weiten Wegen [Hosszú utakon]*²⁰ című kötetében felveszi az „asszimiláns” és a „megbékélő” diskurzív pozícióját is. Az „asszimiláns”, innen a megnevezés,²¹ a társadalmi beolvadási folyamatok veszteségeit sorolja, az adott diskurzív keretek követelte óvatossággal. A diskurzust uraló hatalom a „haladás”, „haladó szellem”, a „kommunista jövő” jelentéselemeket rendeli az „út”-hoz, az „asszimiláns” viszont megáll egy percre a kötelező előrehaladásban, s felteszi a

¹⁸ A kortárs magyarországi német irodalmat a „Greift zur Feder!” [Ragadjatok tollat!] 1973-ban megjelent pályázati kiírástól szokás datálni.

¹⁹ Részletesen ld.: Propsz Eszter, 2007. *Zur interdiskursiven Konstruktion ungarndeutscher Identität in der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur*, i.m.

²³ Fischer, Ludwig: *Auf weiten Wegen*. Tankönyvkiadó: Budapest, 1983.

²⁴ A feltárt diskurzív pozíciókat domináns társadalmi feladatok és reprezentatív művek nyomán igyekeztem, ill. igyekszem elnevezni.

kérdést, mit is ért el. Mérlege kizárólag veszteségeket mutat: a „hosszú utak” az otthonos faluközösségből az ismeretlen városba vezetnek, a magányba, idegenségbe. Így az „út” nem hordozza a szocialista nevelődés és abban a boldogság és az önazonosság megtalálásának szemantikai jegyeit, elveszti azt a szemantikai potenciált, melyre a hatalom, a szimbólumot konnotatíván megszállva, apellál.

Ugyanakkor az „otthonos” és a „nem otthonos” szemantikai konfliktusának kibontása erősen behatárolt világértelmezést nyújt: a magyarországi német történelem fordulópontjait nem reflektálja a kötet, a tapasztalatok sorsszerűként értelmeződnek. A kötet címadó, *Auf weiten Wegen [Hosszú utakon]* című elbeszélése²² például egy a városba költöző gazda által hátrahagyott ló sorsát helyezi a középpontba, akivel kegyetlenül bánnak új tulajdonosai. Az állat kiszolgáltatottsága rendkívül erősen átérezhető, nem utolsósorban azáltal éri ezt el a szöveg, hogy hangsúlyozottan emberi tulajdonságokat („dolgos”, „állhatatos”, „hűség”) ruház a szelíd jószágra, mégis, egy állatról van szó, aki számára nem hozzáférhető az életében bekövetkezett változások magyarázata, aki nem képes reflexióra. A konfiguráció, melyben állatok (a ló mellett kutyák) hordozzák az emberi konfliktusokat, élet veszi azoknak a szociális konfliktusoknak, melyekkel az új társadalmi rendbe való beilleszkedés járt, ill. járhatott az elbeszélte időszakban.

A „megbékélő” diskurzív pozíciója másképpen dolgozza fel az „út” kollektív szimbólumát, a magyarországi német múlt, jelen és jövő összebékítésére tesz kísérletet, megpróbálja a magyarországi német történelem kontinuitását kidolgozni. A „megbékélő”-nél összetartanak, egymás felé vezetnek a „hosszú utak”. A *Das neue Mädchen [Az új lány]* című elbeszélés²³ Franz Krämer múltját, jelenét és jövőjét békíti össze. A jelent és a jövőt, melyeket a szocializmus kiteljesedésének korszakában csak a „boldog” szemantikai jegy jellemezhet, a tsz modellálja, melynek vezetését az ifjú mezőgazdász, Kovács Éva, veszi át az idősödő Krämertől. A fiatal lány szakértelme, szorgalma, vitalitása nemcsak tsz-t virágoztatja fel, hanem tavaszt ébreszt Krämer szívében is. Mielőtt azonban ezek az

²⁵ Fischer, 1983. *Auf weiten Wegen*, i.m. 60–76.

²⁶ Fischer, 1983. *Auf weiten Wegen*, i.m. 114–203.

érzelmek komolyabb családi konfliktusokat okoznának Krämer és a felesége között, vagy Éva tudomást szerezne róluk, kiderül, hogy Éva Krämer lánya. A lány békíti ki az idős férfit a múlttal, melyet Krämer apjának módos gazdasága modellál, azzal a múlttal, amelyben akkor sem vehetett el családjánál szegényebb sorban élő lányt, ha az gyermeket várt tőle. Boldog család jön létre a „hosszú utakon”, amely aztán gyarapodik is, Éva már szíve szerint választhat párt magának, gyerekei neki is és a nagyszülőknek is sok örömet szereznek. A „boldog gyarapodás” jelentéssíkja végső soron persze a szocializmust van hivatva propagálni, a szöveget záró dialógust a virágzó tsz képe uralja, rekordtermésről esik említés.

Szociálpszichológiai nézőpontból ez az elbeszélés is meglehetősen problematikus. A konfliktus megoldása távol esik a mindennapi tapasztalatoktól, nagy szerepet kapnak benne a véletlenek, és komoly pszichológiai problémák maradnak említetlenül vagy kidolgozatlanul – mondhatni, túl tekervényesek a „hosszú utak”. Krämer felelősségének kérdését elhomályosítja az asszonyok nagyvonalúsága, Éva anyja nem hibáztatja a férfit, amiért az elhagyta őt, sőt, halála előtt biztosítja nagyrabecsüléséről (halála szükségszerű, hogy semmiképpen ne zavarja az „új” család harmóniáját), Krämer felesége boldogan fogadja lányává Évát, hisz mindig is szeretett volna gyereket, a felelőség így a szocializmus előtti társadalmi rendre hárul; arról, hogy Éva hogyan éli meg az eseményeket, nem esik szó stb.

A két, itt nagyon röviden tárgyalt elbeszélés kapcsán leírt problémák (kevés kivétellel) jellemzik a kötet többi darabját is.²⁴ Megmutatkozik, hogy a politika által túldeterminált irodalom nagyfokú probléma-redukcióval él: mind a szociális valóságot, mind az egyes ember pszichés valóságát nagymértékben leegyszerűsített modellekkel re-konstruálja. Megmutatkozik emellett a diskurzív szabályok esztétikai kontraproduktivitása is.

Az út szimbólumának a kortárs magyarországi német irodalom magyar nyelvű vonulatában való feldolgozására Balogh Robert *Schvab*

*evangilioma*²⁵ a példám. A diskurzív pozíciót, melyet betölt, a szöveg maga az „evangélista”-éként jelöli ki: úgy re-konstruál magyarországi német hétköznapi és történelmi tapasztalatokat, hogy azokat magyarországi német identitások elemeiként teszi felismerhetővé és reflektálhatóvá, miáltal a szöveg az önazonosság mércéjeként jelöli ki magát (az „evangélium” a szó profán értelmében olyan „abszolút” írás, melynek igazában feltétlenül hiszünk, melyet cselekedeteink mércéjeként elfogadunk).

A *Schvab evangiliom* úgy tartalmi, mint formai és esztétikai struktúráiban autonóm módon dolgozza fel a kollektív szimbólumot. Míg a fent leírt szövegekben, ill. kötetben az „út” túlnyomórészt konnotátumként működik – a cím, *Hosszú utakon*, átfogó jelentéshálóként és átfogó szerkezeti elvként generálja az egyes szövegek jelentéssíkjaikat, ill. jelentésegységeit –, itt a szimbólumot, első lépésben, egy nagy alapossággal kimunkált denotatív sík dolgozza fel, a narráció a magyarországi németek által megjárta utakat mutat be, az utat, melyet a betelepülők tettek meg, a kitelepítés-kor bejárta utakat és így tovább. A konnotatív szintet egy második lépésben építi ki a szöveg, a narrációt magát is útként reflektálva:

für breuchen. Ráolvadni

A holtak orzákúttya asz élők orzákúttya.

Esz asz etyetlen ami özzeköt.

Esz asz etyetlen ami mekmarad

Aki átment rajta montyael bizalommal.

Hoty elhinni eszt könyüb letyen

Hoty ne vetyük eszt tréfának.

Mer a madar elpusztul

S a betek mektyótyul.²⁶

A narráció szemantikai funkciót is kap, a szöveg formai síkja a tartalmi sík részévé válik. A mű öndefiníciója, mely a narrációs rendszert rendszerként írja le, a következőképpen hangzik: „*Mi ez? – Összerakhatatlan darabokból épülő könyv, régen felejtésre ítélt emberek sorsából összefüggő, nem alakuló történet, egymásba olvadt emlékek, színek, illa-*

²⁷ Az útszimbolikához részletesen ld. Propsz Eszter: ‚Auf weiten Wegen’ – über die ungarndeutsche Gegenwartsliteratur. *Zeitschrift der Germanisten Rumäniens*, 2006. 1–2 – 2007. 1–2. 487–500.

²⁸ Balogh Robert: *Schvab evangiliom: Nagymamák orvosságos könyve*. Kortárs: Budapest, 2001.

²⁹ Balogh, 2001. *Schvab evangiliom*, i.m. 138.

tok, elválás, egyesülés, bódulat és téboly. Csigavonalon mozgó, csöndes merengés. Svábokról.”²⁷ Eszerint a narráció másodlagos rendezési elve a csigavonal, a spirál, mely az örök ciklikusság, az örök fejlődésben lévő ciklikus folytonosság és az emanáció szemantikáját hordozza, és amely gondolatalakzatként a kiindulási pont egyre nagyobb gondolati íveken történő reflektálását jelenti.

A magyarországi német létről való gondolkodás és elbeszélés kiindulópontja *Az Ópapa meséje az Óhazáról, arról, hogy miért is hagytuk ott azt a vidéket, hogy elinduljunk ide*. Az elbeszélésben az „utazás” jelentéssége kap domináns szerepet. Ez a tematikai jegy alapozza meg az „útonlevés” jelentéssíkját, melyet aztán a narráció, spirálisan, kibontakoztat. Az „utazás” mint domináns tematikai jegy más elbeszélésekben, egymást kiegészítő, referáló, interpretáló, azaz egymást kölcsönösen kiegészítő kontextusokban is visszatér: a nagypapa elbeszéléséhez kapcsolódik *Az én mesém rólam, hogyan maradtam itt, hogyan nem mentem vissza az ópapak földjére [...]*, melyben az Unoka 1988-as NDK-beli építőtábori élményeiről számol be, és melyet annak elbeszélésével zár le, hogy a dédnagyanyja a kitelepítés után Németországból, az „anyországból”, három határon keresztül hazagyalogolt Magyarországra, a szülőföldjére. A csigavonal későbbi kanyarulataiban aztán az Ópapa azokról a napokról mesél, melyeket a kitelepítéskor családjával együtt a marhavagonba zárva töltött. Még később következik *Az Ópapa meséje az Ómama visszatértéről, melyben az Ómama elmeséli, hogyan is lehet három határon át hazatérni*. Ezt követi az Ómama álmának elbeszélése, melyben halottjaival utazik egy hintóban, a csigavonal néhány további íve után az Unoka egy monológban összegzi a magyarországi németek be- és kitelepítését. Ezután megidéződik a „kerécsattogás”, annak a vonatnak a zaja, amelyik a kitelepítendőket szállította, mire aztán az Ópapa rémálma következik a kitelepítésről. Aztán az Unoka mesél nagyanyja útjairól a városba, mikor „eladózni” járt, végezetül pedig „Nagyanyám szavai” olvashatók az Ómama hazatéréséről és a piacozásról. Az „út”, az „utazás” szemantikai potenciája az ismétlődés révén egyre nagyobb és nagyobb lesz, a tematikai értékjegye a magyarországi német

³⁰ Uo. 11.

lét egyre komplexebb reflexióját nyújtja, az „útonlevés” pedig a magyarországi német identitás központi kategóriájává formálódik. Az egyes elbeszélők különféleképpen értelmezik és értékelik az „út” tematikai jegyét, és a szöveg – ezáltal, és potenciális interaktivitást kommunikáló formai struktúrái (például törvénycikkelyeket, rendeleteket idéző, dátumokat, adatokat felsorakoztató, szöveghelyek német vagy magyar fordítását megadó, intra- és intertextuális utalásokat kifejtő széljegyzetei) által – arra készíti az olvasót, hogy aktívan alakítsa viszonyát a megismert identitáselemhez, hangsúlyozva a jelentésadásnak, a hagyomány egyéni átértékelésének, átszervezésének, újraírásának lehetőségét.²⁸

Állításom, miszerint a kortárs magyarországi német irodalom magyar nyelvű szövegeinek applikációs mintái megbízhatóbb tájékozódást tesznek lehetővé szociális és történelmi kontextusukban, mint a kortárs magyarországi német irodalom német nyelvű szövegeiben megalkotott minták, még egy példán szeretném röviden szemléltetni, ez pedig a „sorsüldözött” diskurzív pozíciója.

A pozíció az 1980-as évek elején alakul ki, amikor a nemzeti-ségi politika a korábbinál nagyobb teret enged a magyarországi német kisebbség önmeghatározásának. A fordulatot jelzi, hogy Aczél György a magyarországi német szövetség 1983. évi kongresszusán tartott beszédében hangsúlyozza, elhibázott volt a magyarországi németek kollektív felelősségre vonása a 2. világháború után, s elérkezettnek látja az időt a „szomorú történelmi fejezet lezárására”.²⁹ A társadalmi feladat, melynek elvégzésére a diskurzív pozíció létrejön, (mint a magyarországi német irodalom kezdeteitől folytonosan) a fennálló társadalmi renddel szembeni lojalitás hangsúlyozása, s ez alapvetően meghatározza, ill. beszűkíti a háborús és a háború utáni tapasztalatok irodalmi megmunkálásának lehetőségeit. A traumatikus eseményeknek a „sors” szemantikája ad értelmezési keretet, áldozati identitás formálódik és erősödik meg a magyarországi német irodalom német nyelvű vonulatában.

³¹ A szöveg részletes elemzését ld. Propsz Eszter: *Identitás és metanarráció* Balogh Robert Schvab evangéliomában. *Irodalomtörténet*, 2008. 2. 249–264.

³² Aczél György beszédét idézi Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai: Debrecen, 1998. 170.

Érzékletes példája ennek a modellépítésnek Franz Sziebert *Wann kommen die Störche wieder?* [*Mikor térnek vissza a gólyák?*]³⁰ című elbeszélése, mely a faluból elűzött gólyák (azaz, mint a fent leírt példában, kiszolgáltatott állatok) képi analógiájával dolgozza fel a 2. világháború utáni eseményeket. A „sors” jelentéssíkjának alapjait a „tehetetlenség”, „gyanútlanág”, „kiszolgáltatottság” elemek adják, a passzív áldozat szerepét írva a magyarországi németekre (a német nemzeti szocialista eszméket követő magyarországi német szervezetbe, a Volksbund-ba való belépést is úgy kommentálja az elbeszélő, hogy a „megtévesztett” emberek egy szebb jövőben „reménykedtek”³¹). Mivel a figurák ábrázolása egysíkú – csak a „jó” vs. „rossz”, azaz „áldozat” vs. „agresszor” szemantikai tengely mentén munkálja ki őket az elbeszélő – a szöveg nemigen képes komplex történelem-, ill. világértelmezésre.

A sorsdiskurzust, mely a felelősséget az „agresszor”-ra hárítja, és nem forszírozza az „áldozat” önmagával szemben való felelősségének kérdését, s így önelemzését sem, nagyon hosszú időn át fenntartja a magyarországi német irodalom német nyelvű vonulata. Továbbbóradik a diskurzus a rendszerváltás után is, mikor pedig a sokáig elnyomott történelmi emlékezet felszabadulása a megújulás lehetőségét nyújthatná az irodalmi identitáskonstruálás számára.

Franz Sziebert szövegeinek példájánál maradván, a szerző 1998-ban megjelent *Unzuverlässig?* [*Megbízhatatlan?*]³² című, számvetést készítő kötetében majdhogynem agresszív a sorsszemantika. Címek, alcímek, záró sorok, mondatok halmozzák a „sors” szemémáját; a cselekményekben kiszámíthatatlan, elháríthatatlan fordulatok sorjázna szoros egymásutánban. Az egymásra torlódó „sorscsapások” túlterhelik az olvasó empátiás és azonosulási készségét, a közvetlen (vagyis főként elbeszélői

³⁰ Szende, Béla (ed.): *Jahresringe: Ungarndeutsche Anthologie*. Tankönyvkiadó: Budapest, 1984. 341–357.

³¹ „In diesem Herbst wurde auch in unserem Dorf der Volksbund gegründet. [...] Die irreführten Menschen hofften auf ein besseres und schöneres Leben. Von den Konzentrationslagern hatte die Dorfbevölkerung nicht die geringste Ahnung.” [kiemelés P. E.] Szende, 1984. *Jahresringe: Ungarndeutsche Anthologie*, i.m. 344.

³² Sziebert, Franz: *Unzuverlässig?* Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen: Budapest, 1998.

és szereplői kommentárookban folyó) jelentésepítés pedig tolakodónak tűnhet, hisz elvitatja olvasója nagykorúságát, ítélőképességét. A kötet egyik elbeszélése, *Unsere Störche kamen wieder* [*Visszajöttek a gólyáink*]³³ az imént említett *Wann kommen die Störche wieder?* [*Mikor térnek vissza a gólyák?*] továbbírása. Míg a korábbi elbeszélés, két elbeszélői nézőpont ütköztetésével, egyfelől veszteségek számbavételével, másfelől a szocializmus építésben való elkötelezett részvétel hangsúlyozásával, ha halványan is, de megrajzolja a magyarországi német történelem törésvonalait, addig a későbbi elmosza ezt a rajzot. A magyarországi német „sorsot” egy öreg gólya kommentálja, türelemre intve az ifjakat, azt tanítja, nem tudni, mire jók a sors kijelölte kerülőutak.³⁴ Fontos megjegyezni, hogy az elbeszélés alapjaiban nélkülözi a meggyőzőerőt, mert bár az elüldözött gólyák képe szemantikailag hihetően kapcsolódik a magyarországi németek elüldözéséhez, a visszatérő gólyák képéhez nem kapcsolható történelmi tapasztalat.

A magyarországi német irodalom magyar nyelvű vonulata megkérdőjelezi a sorsdiskurzust. Kalász Márton *Téli bárány*³⁵ című regénye, mely a „bárány” kollektív szimbóluma által dolgozza fel a magyarországi német történelmet, lehetőséget kínál az „áldozatok” felelősségének megvitatására. Az ellentétes tematikai értékjegyekkel felruházható szimbólum – a „bárányhoz” nemcsak a „jámbor”, „szelíd”, „ártatlan”,

³³ Uo. 65–68.

³⁴ „Als sie eines Abends sehr ermüdet nach Hause kamen, wurde ihr Gespräch von den Nachbarn belauscht. Unsere jungen Störche beklagten sich, warum sie so sehr viel fliegen müssen. Warum sie nicht den kürzeren Weg zum Fischteich nehmen dürfen. Warum die vielen Umwege? Mit großer Geduld soll der Storchvater folgendes geantwortet haben: ‚Auch wir beklagten uns seinerzeit bei unseren Eltern. In den nächsten Tagen werden wir eine große Reise nach Süden antreten. Nicht alle Störche werden das Ziel erreichen. Als wir im Jahre 1945 ganz ermüdet die Landesgrenze erreichten, tobte eine fürchterliche Schlacht des Zweiten Weltkrieges an der Drau. Wir konnten nur mit einem großen Umweg unsere Heimat erreichen. Dem täglichen, pflichtmäßig gebotenen Fliegen, dem unerbittlichen Training durch unsere Eltern können wir wahrscheinlich unser Leben verdanken. Und wer kann mit Sicherheit sagen, daß wir beim Fortfliegen nicht wieder einen Umweg fliegen müssen.’ Unser Storch hätte vielleicht noch mehr erzählt, doch die Glocke läutete zum Abendgebet. Ja, wer kann schon die vielen Umwege des Schicksals voraussagen?” Uo. 67–68.

³⁵ Kalász Márton: *Téli bárány*. Magvető: Budapest, 1986.

hanem az „együgyű”, a „befolyásolható”, „önállótlan” jelentéselemek is hozzárendelhetők – feldolgozása kritikusan világítja meg a magyarországi német identitás áldozatdiskurzusát. Mivel a szöveg hozzáférhetővé teszi az áldozati identitás kialakulásának okait, megnehezíti az áldozati identitás minta reflektálatlan applikációját.³⁶

Balogh Robert *Távol a szemtől, távol a szívtől*³⁷ című egyfelvonásos drámája még tovább megy az áldozati identitás konvenciójának, ill. sémájának lebontásában. A darab szereplői – egy kitelepített, aki 51 év elteltével látogat vissza a „hazába”, egykori szerelme, akivel véletlenül találkozik és annak a férje, aki annak idején, a hazalátogató férfi riválisaként, felírta azt a kitelepítendő listájára – az áldozati identitásépítés kliséit aktiválják ugyan olvasói elvárásként, de csak azért, hogy elbizonytalanítsák azokat. Tudniillik a szereplők a dráma minden jelenetében más és más szemantikai jegyeket hordoznak, vagyis minden jelenetben más szerepet töltenek be a konfliktusstruktúrában. A kitelepített hol szerelme elárulójaként, hol szerelme elárultjaként jelenik meg; az idős asszony az egyik jelenetben az „érzékenység” jegyét hordozza, egy másikban a „racionalitás”, a „józsanság” jegyei jellemzik; a férj hol boszszúszomjas, hol bűnbánó és megtört, hol magabiztos, hol mindenben elbizonytalanodott: ebben a folyamatban az üldözöttből üldöző lesz és az üldözőből üldözött, a bűnösből áldozat és az ártatlanból bűnös, a cserbenhagyottból cserbenhagyó és így tovább – azaz nem jelölhető ki kényelmes egyértelműséggel az „agresszor” és az „áldozat”.

A bemutatott megközelítési mód, hogy az alkalmazásával nyert vizsgálati eredmények rövid bemutatása után, végezetül, közvetítő szerepéről is szó essék, elősegítheti a kisebbségi irodalom önreflexióját is. Különösen fontos volna ez az önreflexió, mint azt a fent leírtak láthatóvá tették, a magyarországi német irodalom német nyelvű vonulatában. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a magyarországi német irodalom magyar nyelvű szövegeinek, mert applikációs (identifikációs) mintáik működőképesebbek, növekvő figyelem jut, és talán olvasótáboruk is

növekedést mutat. A német nyelvű vonulatban viszont elengedhetetlennek tűnik a megújulás: ha a kortárs magyarországi német irodalom utat akar találni a közönséghez, nem halogathatja tovább a rögzült gondolkodási- és írássémák alapos elemzését és az azokra való reflektálást.

Kutatásaim konkrét eredményei természetesen nem általánosíthatók, ill. nem vihetők át közvetlenül más kisebbségi irodalmakban folyó diskurzív identitásalkotásra. Ám a kutatásaimban alkalmazott megközelítési mód bármely kisebbségi irodalom vizsgálatában eredményes lehet.

³⁶ A regény elemzését ld. részletesen: Propsz, 2012. *A kortárs magyarországi német irodalomról*, i.m. 61–85.

³⁷ Balogh Robert: *Távol a szemtől, távol a szívtől*. Füzetek: Nyílt Fórum, 2008. 7–42.